

Віра Просалова
(м. Вінниця)

ХРОНОТОП ЗУСТРІЧІ В НАРИСІ ЮРІЯ ЛИПИ «ПЕТЛЮРА»

*«В українську державність ми віруємо,
українську державність ми ісповідуємо, –
в її неминучості ми переконані. Для нас
вона є до певної міри живою реальністю,
бо ідею її ми носимо в серці, бо її духом,
потребами овіяне все життя...»*

Симон Петлюра

Юрія Липу приваблювали яскраві характери, сильні особистості, здатні переборювати обставини, організувати і повести за собою інших. Таких героїв він поетизував у трьох книгах «Нотатника» («Коваль Супрун», «Моренко», «Гринів», «Рубан»), таким був сам, такими хотів бачити інших.

Як учасник національно-визвольної боротьби Юрій Липа змальовував історичних осіб того часу: Нестора Махна, Симона Петлюру, Григорія Котовського та інших. При цьому він не намагався очорнювати чи прикрашати своїх сучасників, а подавав їх через сприйняття інших персонажів, очевидців тих подій.

До образу С. Петлюри зверталися Б. Антоненко-Давидович («На шляхах і роздоріжжях»), М. Булгаков (роман «Біла гвардія», фейлетон «Київ-місто»), В. Винниченко («Відродження нації»), В. Королів-Старий («Народний герой Симон Петлюра»), Н. Ливицька-Холодна («Приходить час, відходять в вічність друзі»), Г. Мазуренко (повість «Не той козак, хто поборов, а той козак, хто «вивернеться»...»), Є. Маланюк («Із селянських, із житніх зітхань»), Олександр Довженко (стрічки «Щорс», «Арсенал»), М. Островський (роман «Як гартувалася сталь»), В. Сосюра («Третя Рота», «І пішов я тоді до Петлюри...»), В. Фольварочний (історичний роман «Симон Петлюра») та багато інших авторів.

Російськомовні письменники зображували С. Петлюру здебільшого демонічною постаттю. М. Булгаков, наприклад, називав його не просто «легендою, маревом», а зневажливо – «земгусаром», «знаменитим бухгалтером», якого,

мовляв, чотири рази виганяли з Києва, при цьому письменник запевняв, що пам'ять про нього згниє, однак помилився.

Причина спотвореного висвітлення постаті С. Петлюри пояснювалася політичними чи особистими чинниками: неприйняттям ідеї відокремлення України від Росії (М. Булгаков), катастрофічним падінням його рейтингу у зв'язку з польською окупацією Західної України, заздрістю, суперництвом, як у випадку, наприклад, із В. Винниченком. Не слід забувати і про єврейські погроми, з якими асоціювалося ім'я С. Петлюри. Насмішки викликала схильність отамана до самопіару, отих зустрічей із хлібом-сіллю, парадів, про які свого часу писали М. Островський, Ю. Липа. В цих дійств був, однак, і інший бік: завдяки їм отаману вдавалося підтримувати бойовий дух воїнів, наснажувати їх вірою в перемогу.

Постать С. Петлюри свідомо очорнювалася в радянській історіографії, його ім'я тлумачилося як символ запродавства, зрадництва. В емігрантських колах, особливо в середовищі колишніх учасників національно-визвольної боротьби, він, навпаки, був символом національних сподівань, боротьби за державність. /Так, В. Королів-Старий уважав його народним героєм, Є. Маланюк називав його *«Головним Отаманом Села»*, Г. Мазуренко зображувала романтичним героєм крізь призму сприйняття юної Лізи з повісті *«Не той козак, хто поборов, а той козак, хто «вивернеться»...»*. Учасники й очевидці національно-визвольної боротьби усвідомлювали важливість його державницьких зусиль у неспокійний час, коли треба було насамперед діяти, захищати зі зброєю в руках, а не лише говорити про державність.

Мета цієї студії – виявити функції хронотопу зустрічі в нарисі Юрія Липи *«Петлюра»*, з'ясувати його значення для розкриття характеру історичної особи, мотивації її вчинків, прийняття рішень. У студії враховуємо думку М. Бахтіна про те, що в літературно-художньому творі кожний образ хронотопічний тому, що розкривається в певному просторі й часі.

Ю. Липа в нарисі *«Петлюра»*, що був надрукований у календарі *«Дніпро»*

за 1937 рік, показав Головного Отамана Дієвої Армії УНР у кризовий момент національно-визвольної боротьби, адже напередодні, тобто 9 листопада, він дізнався про розгром армії Врангеля у Криму, про домовленість Варшави з Москвою, що залишила його в боротьбі з більшовиками без союзника. Вранці 10 листопада кінний корпус Червоного козацтва прорвав петлюрівські позиції й рушив на Могилев-Подільський.

Описана в нарисі зустріч із вартовим, як відзначається у творі, відбулася саме 10 листопада 1920 року, очевидно, в містечку Городок теперішньої Хмельницької області, що розташоване на березі річки Смотрич і зв'язане залізничним сполученням. *«Це було десь за Чортковом, за Сатановом, – підкреслює Ю. Липа. – Там на подільських урвищах, на кучурганах часто вриваються тяжкі гармати, відкочуються назад, давлять людей і коней, перевертаються і вреїті грухнуть надовго в глибоких зловісних баюрах. Там теж могла загрузнути і справа Української Держави, і, можливо, про це думав Симон Петлюра, ідучи мовчки зміїстим осіннім шляхом»*³⁶⁶.

Час дії в нарисі збігається з останніми днями існування Директорії. Точна вказівка на час зустрічі дає можливість читачеві зрозуміти, що йдеться про трагічний листопад 1920 року, коли С. Петлюра обмірковував нові, проте, як виявиться згодом, безуспішні спроби реваншу. «Вказуючи рік, автор уводить у свій твір об'єктивну хронологію історичного часу, а, отже, встановлює певний зв'язок між представленим світом свого твору і позалітературною дійсністю, і це змінює онтологічний статус представленого. Подаючи датування зображених подій, відносячи їх до конкретних історичних епох, періодів, років, автор апелює до знань читача, суб'єкт автора доповнюється суб'єктом читача, текст збагачується надтекстом, що виникає вже у сприйнятті читача і може збігатися чи не збігатися з тим, який запрограмував автор, тому що соціально-історичні події оцінюються вже іншою особистістю, іноді – з іншої історичної позиції»³⁶⁷. Хронотоп зустрічі в нарисі «Петлюра» виконує сюжетотвірну функцію.

³⁶⁶ Липа Ю. Петлюра // Календар «Дніпро» на 1938 рік. – Львів, 1937. – С. 9.

³⁶⁷ Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова. – Львів : ПАІС, 2012. – С. 168.

У творі простежується лише одна сюжетна лінія, основою якої стала зустріч із вартовим, який висловив думку багатьох подолян про те, чому вони підтримують Головного Отамана, вважають його своїм. *«Ми усі, значить. От і я сам. Приходив до мене каратель: ти, Петлюра! Приходив Деніка: давай, Петлюра – дура! Приходить комуніст: Слиш, Петлюра, я тебе наскрізь віджу! А всякий з них каже: ти – Петлюра. То значить я – Петлюра! То значить, ми всі – Петлюра! – аж скрикнув, здивований»*³⁶⁸. Вартовому, по суті, стає яснішим, що всі вони палкі прихильники отамана, якщо С. Петлюру так бояться вороги. Сказане ним змушує самого С. Петлюру вдатися до автокомунікації, яка потрібна йому для прийняття важливого рішення. Розмова з вартовим додала отаману енергії, адже він у скрутний час потребував надійних людей, мудрих порад.

Хронотоп порогу М. Бахтін тлумачить як хронотоп кризи, життєвого перелому, що змінює як рішення героїв, так і перебіг подій загалом. У нарисі «Петлюра» цей хронотоп поєднується з хронотопом зустрічі, що завжди відбувається несподівано і відзначається особливою емоційно-ціннісною інтенсивністю, адже відкриває Головному Отаману очі на ставлення до нього подільських селян, які сприймали його як символ Проводу, Керівництва.

У нарисі С. Петлюра постає харизматичною особистістю, уважною, розумною, простою у спілкуванні. Він намагається почути інших, вміє вислухати, а для цього свідки не потрібні, тому він і відпускає своїх охоронців, щоб відверто поговорити з вартовим і дізнатися про настрої людей. Співрозмовник же по своєму уявляє очільника: *«Поглянув скося, скрутив цигарку і закрутив її. Петлюра то такий високий, мабуть, їздить на білому коні, а мундир у нього весь у золоті»*³⁶⁹. Золото в цьому разі символізує велич, славу, досвід, перемогу, багатство. І в цьому контексті згадка про нього не випадкова, адже підтверджує особливості народного сприйняття Головного Отамана.

³⁶⁸ Липа Ю. Петлюра... – С. 11.

³⁶⁹ Липа Ю. Там само.

«Соціально-історичний часопростір – це усе, що можна «вичитати» з твору про життя, думки, почуття, переживання, страждання і радощі людей у певних історичних та економічних умовах...»³⁷⁰, – підкреслює Н. Копистянська. Відтворенню ознак соціально-історичного часу в нарисі служить місце дії, згадка про генерала Удовиченка, який наказав охороняти дроти, одяг героїв. У просто одягненого С. Петлюри на комірці були вишиті тризуби, що символізували державний герб Української Народної Республіки, підтверджували його суспільно-політичну орієнтацію. Час у нарисі ущільнюється, адже завдяки запитанням допитливого вартового Петлюрі довелося оцінити свій пройдений шлях, збагнути, що таки він справді живучий, якщо до цього часу вдавалося уникнути смерті, беручи безпосередню участь у боях.

Образ С. Петлюри розкривається завдяки внутрішньому мовленню, що дозволяє зрозуміти складність ситуації, породженої відсутністю відповідного розуміння як із боку його соратників, так і західних партнерів: *«Потім подумав про Чехівського й інших, що все благальніше дивилися в бік Москви, подумав про свого безсилового західного союзника, ще подумав про байдужих, про доматорів, що гнили в своїх домах, як забуті буряки на плантаціях цукроварень. І подумавши про це все, Симон Петлюра глянув просто в огонь, бо хто знає, чи не найгарнішою річчю цієї мжичливої ночі – було палахкотіння вогню»*³⁷¹. Відсутність єдності в колі чільних діячів Директорії, непослідовність дій керівництва, отаманщина, бажання звільнити тільки свою територію, агресивні наміри Польщі заважали протистояти більшовицькій агресії.

С. Петлюра усвідомлював свою відповідальність перед українським народом, тому і сказав вартовому: *«А я вам скажу, дядьку, хто такий Петлюра»*. По тих словах спинився накоротко. Спинився й дивився в палахкотіння вогню. Бачив там тисячі характерів і лиць українських, що пройшли крізь його, Симона Петлюри, життя. Тисячі осіб, забаганок, напрямів і вір. Старі генерали і повстанські отамани, проекти зміни календаря на

³⁷⁰ Копистянська Н. Х. Час і простір у мистецтві слова. – Львів : ПАІС, 2012. – С. 161.

³⁷¹ Липа Ю. Петлюра... – С. 11.

український і здобування взуття для армії [...], політики, робітники, селяни, козаки з широко розплющеними прив'язаними очима. «Петлюра», – сказав, – «то є Велике Серце. Усі там є. Він же-ж живе не собою, а всією Україною живе...». То було нове для самого вождя³⁷².

С. Петлюра відчув свою відповідальність за співвітчизників, усю Україну. Після цих пристрасних слів, задовольнивши свою цікавість, вартовий висловив напутнє слово. «То слухайте мене, – заспокоївся. – Як от я тут вам кажу, так і йому передайте. Йому, самому Петлюрі. Ми тепер знаєм, що у нас на споді. Нехай не безпокоїться. Що б там не сталося, – ми будемо за нього. Нам усі кажуть: ви – Петлюра, і таки ми – Петлюра!»³⁷³. Слова вартового про необхідність дбати про «порядок» відбивають реакцію людей на хаос, що спостерігався в той час, коли кожен отаман вирішував проблеми на свій лад.

У нарисі «Кам'янець столичний» Ю. Липа відтворює властиве С. Петлюрі захоплення парадом, що мали демонструвати силу, міць війська, але не в оточеному більшовиками місті (!), як це показано в нарисі. У той час, коли невеличкий Кам'янець потерпав від голоду та куль, лише кілька осіб здогадувалися про реальний стан справ на фронті. Щоб не зчинилася паніка в місті, Петлюра приймає парад, на вулиці лунають марші, виголошуються промови, мовби нічого не трапилося. «Хронологічна точність відтворених подій (17 липня 1919 р.) нагадує запис у щоденнику, зроблений, проте, не похапцем, не нашвидкуруч, а зважено, осмислено, з проекцією у минуле і майбутнє»³⁷⁴. Нарис «Кам'янець столичний» підтверджує, що Ю. Липа не намагався ідеалізувати С. Петлюру, а показував його силу і слабкість. Проте автор наголошував на його відданості справі, здатності приймати рішення, брати на себе відповідальність за людей, цим і пояснюється величезна довіра мас до свого ватажка.

³⁷² Липа Ю. Петлюра... – С. 11.

³⁷³ Липа Ю. Там само.

³⁷⁴ Просалова В. А. Текст у світі текстів Празької літературної школи: монографія. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2005. – С. 283.